

De grondvesters van ons kunstbeleid

Thije Adams De thema's die een rol spelen bij de legitimering van het kunstbeleid zijn niet van vandaag of gisteren. Al in de negentiende eeuw wees Victor de Stuers op de economische betekenis van kunst, en in 1939 schreef Emanuel Boekman: 'De overheid heeft den plicht, de artistieke ontwikkeling van het volk te bevorderen.' Wat is het belang van hun opvattingen voor het huidige debat?

Waarom hebben staten, heersers, overheden zich altijd met kunst bemoeid? Om met gebouwen, schilderijen, beelden, muziek, theater, noem maar op, voor iedereen zichtbaar hun wereldbeeld uit te dragen en zo hun macht te bestendigen. Een farao op een stoel stelt niets voor. Een farao hoort op een troon. En hoe groter die troon is en hoe meer goud eraan zit, des te meer is die farao een échte farao. Eerst in de ogen van zijn onderdanen en dan ook voor zichzelf. Zo werkt dat.

Vervolgens wil de farao niets liever dan dat er nooit meer een einde komt aan zijn heerschappij, zijn dynastie, zijn rijk, zijn leven. Ook die boodschap moest de kunst uitdragen, zodat niemand maar dan ook niemand op andere gedachten zou kunnen komen. Dat zou immers de farao én zijn beelden de kop kunnen kosten.

Piramides & paleizen

Zelf de productie ter hand nemen om op die manier zeker te zijn van het resultaat, laten

begaan als het geen kwaad kan en verbieden wat onwelgevallig is, dat zijn de modellen voor de omgang van de macht met kunst die al vroeg in de geschiedenis tot ontwikkeling zijn gekomen en die tot op de dag van vandaag aanwezig zijn. Met als onveranderlijke inzet van de vorst, de kerk of de stad om hun aanzien te verhogen, hun macht luister te verlenen en om hun maatschappelijke orde zeker te stellen. Dat heeft grootse dingen opgeleverd: piramides, paleizen, kathedralen, stadhuizen. De voorbeelden zijn talloos en indrukwekkend. Allicht, kosten noch moeite werden gespaard. Zie het Parthenon, Versailles, het Stadhuis op de Dam. Maar ook het onovertroffen 'Paleis van het volk', voor Ceausescu, in Boekarest.

Heersers zagen het nu eenmaal niet altijd als hun taak om de kunst recht te doen. Dat was op zijn best een mooi neveneffect. Hun eerste zorg was doorgaans: wat kan de kunst doen voor mij? De wens zich door kunst te laten aanstralen, is

van alle tijden, en net zo min de wereld uit als veel besmettelijke ziektes, ook al komen die bij ons tegenwoordig nog maar zelden voor.

Kunst aan machthebbers toevertrouwen houdt daarom altijd een risico in. Het blijft de kat op het spek binden. En precies dat is gebeurd, ook in Nederland, toen in de loop van de negentiende eeuw de inmiddels democratisch getemde staat werd opgeroepen om een zorg op zich te nemen voor kunst en erfgoed. Nu echter niet ten dienste van de eigen macht of de dynastie, maar ten dienste van de samenleving. Destijds sprak men van 'natie'.

Kunst geen regeringszaak Thorbecke had in het befaamde debat van 1862 als rechtgeaard liberaal de boot nog weten af te houden met de stelling dat kunst geen regeringszaak was en de regering geen oordelaar van wetenschap en kunst. Later is die uitspraak vaak zo uitgelegd dat Thorbecke wél bereid was om voor kunst middelen beschikbaar te stellen – het minste wat je van een groot staatsman mocht verwachten – maar dat hij het inhoudelijk oordeel over kunst aan anderen had willen overlaten. Thorbecke dus als peetoom van de Raad voor de Kunst, later de Raad voor Cultuur. Tijdgenoten wisten wel

Kunst
aan
macht-
hebbers
toever-
trouwen
houdt
altijd
een
zeker
risico in

beter. Voor het Thorbecke-principe moest je niet bij Thorbecke zijn.

'Hierin van alle beschaafde staten van Europa verschillend, heeft Nederland de leer gehuldigd dat 'kunst geen regeringszaak is', zo sneert Victor de Stuers in *Holland op zijn smalst* uit 1873. Nederland verkwanselt volgens hem zijn erfgoed en daarbij staan niet slechts gebouwen en objecten van kunst- en cultuurhistorisch belang op het spel, maar zelfs het aanzien der natie.

In een retorische figuur die verrassend actueel is, komt De Stuers al direct aan het begin van zijn betoog de denkbeeldige tegen spreker tegemoet. Droogstoppel, die alleen de taal van het geld verstaat en slechts geïnteresseerd is in 'een batig slot, niet bestaande in nationale roem, ontwikkeling van de ziel, beschaving der zeden en dergelijke mooie zaken meer, maar in een echt tastbaar batig slot, in baar geld, in guldens Nederlandsch courant'. 'Velen denken' – zo gaat het even later verder – 'dat er van de verzorging van onze kunstmonumenten geen andere winst te verwachten is dan die, welke door logementhouders en vigilante koetsiers uit de zakken van herwaarts gelokte kunstlievende vreemdelingen geklopt wordt.' (Stuers 1873)

Hier loopt De Stuers al vooruit op het onderzoek *Meer dan een miljard* uit 1982, waarin het economisch belang van kunst werd onderzocht. In dat onderzoek komt Van Puffelen tot de conclusie dat de culturele sector in Amsterdam een omzet genereert van wel één miljard. Gulden, helaas.

De Stuers wil echter niet te lang bij dit argument stilstaan: 'Meer tastbaar is het materieel voordeel dat daaruit voortvloeit voor die menigvuldige takken van nijverheid welke zonder de beoefening der schoone kunsten moeten kwijnen, omdat onze producten door de meer artistieke voortbrengselen van den vreemdeling verdrongen worden... Engeland

heeft sinds twintig jaren getoond hoe krachtig de kunst tot de ontwikkeling der industrie kan medewerken.’ (Stuers 1873)

De Stuers heeft zich in de betekenis van dit argument niet vergist. Het heeft even geduurd, maar nu heeft dan ook iedereen het erover. Het blijft echter opmerkelijk dat het belang dat onze tijd toeschrijft aan *creative industries*, in de kern al is te vinden bij De Stuers, inclusief de verwijzing naar Engeland.

De Stuers zelf was het uiteraard om meer te doen dan alleen financieel gewin. ‘Is derhalve de verzorging onzer monumenten en onzer verzamelingen, met het oog op de bevordering der Industrie, een nationale zaak, niet minder is zij dit, waar het geldt de belangstelling waarop die monumenten recht hebben, welke met onze volksgeschiedenis in een onmiddellijk verband staan. Ook de verspreiding van de kennis onzer nationale historie is een staatsbelang. Want evenzeer als – zooniet meer dan – taal, godsdienst of zeden, schept de geschiedenis den band die bevolkingen tot nationaliteiten verbindt en verbonden houdt.’ (Stuers 1873) Hij schrijft dit overigens bijna tien jaar voor het verschijnen in 1882 van het befaamde *Qu’est-ce qu’une nation?* van Ernest Renan. Wat

‘De verspreiding van de kennis onzer nationale historie is een staatsbelang’

maakt een volk een natie? Wat houdt een samenleving bij elkaar?

Wij zouden in dit verband vandaag de dag eerder spreken van sociale cohesie, maar hetzelfde bedoelen. Opnieuw een kernthema in het huidige cultuurbeleid dat tot De Stuers valt terug te voeren. Evenals zijn argument van de volksverheffing: ‘...den gunstigen invloed dien de algemeene beschaving en ontwikkeling van het volk ondervinden door de beoefening der schoone kunsten.’ (Stuers 1873)

Kunst als volksbelang

Als we een beetje genereus zijn jegens hen die ons voorgingen, dan kunnen we zeggen dat met De Stuers de thema’s die daarna een rol zijn blijven spelen in de discussie over het maatschappelijk belang van het erfgoed, al nagenoeg gereed lagen, van ‘ontwikkeling der ziel’ en ‘beschaving der zeden’ tot ‘bevordering der industrie’, ‘winst van logementhouders en koetsiers’ of ‘den band die bevolkingen tot nationaliteiten verbindt’.

En de kunstenaars? Die moesten nog even wachten op Emanuel Boekman. Wat De Stuers in 1873 voor het erfgoed had gedaan, werd door deze wethouder van Amsterdam in zijn proefschrift *Overheid en Kunst in Nederland* uit 1939 bijgewerkt en uitgebreid met het kunstbeleid in volle breedte.

Of de overheid een verantwoordelijkheid heeft voor het culturele leven, is nu niet langer de vraag. De kwestie is eerder wat die precies inhoudt, hoever die reikt. Daarbij komt nu ook de kunstenaar in beeld. Boekman markeert zijn positie echter van meet af aan zeer duidelijk: ‘Hier is sprake van de kunst en niet van de kunstenaar, van een volksbelang’ (wij zouden spreken van een algemeen of van een publiek belang, TA) ‘en niet van een groepsbelang. De kunstenaars kunnen niet meer aanspraken doen gelden, door de overheid te worden gesteund dan eenig ander burger. Als deel van

haar culturele taak heeft de overheid den plicht, de artistieke ontwikkeling van het volk te bevorderen. Aanvaardt zij metterdaad dezen plicht, dan steunt zij de kunstenaars niet in de zin van onderhouden, doch geeft zij hun de gelegenheid tot arbeiden.’

Maar zijn centrale thema is wat wij nu sociale spreiding zouden noemen, niet verwonderlijk voor een sociaal democraat. ‘Een kunstpolitiek van de overheid moet erop gericht zijn, de belangstelling voor kunst te vergrooten, en waar zij niet bestaat, te trachten belangstelling voor kunst te wekken. Wil deze kunstpolitiek echter inderdaad gericht zijn op het volk als geheel, of, ten minste, op een zo groot mogelijk deel van het volk, dan kan zij niet anders zijn dan een deel van een sociale politiek in den ruimsten zin van het woord.’

Daarbij gaat het in de visie van Boekman dus om meer dan een individueel belang van maker of gebruiker. Bemoeienis van de overheid met kunst heeft een publiek belang te dienen. Daar aan en alleen daaraan ontleent die bemoeienis haar legitimatie. Het is dan ook aan het onderwijs mensen het besef bij te brengen ‘dat kunst een eigen deel van het volle leven is... een niet te missen bestanddeel van ons wezen’. Het onderwijs als de aangewezen plek om met kunst kennis te maken.

Als de staatssecretarissen Adelmund en Van der Ploeg halverwege de jaren negentig het initiatief nemen tot het project *Cultuur en School*, dan ligt dat direct in het verlengde van deze opvatting. Interessant detail in de visie van Boekman op kunsteducatie is ook de verbinding die hij legt met het kunstbezoek op latere leeftijd en dat hij tevens pleit voor wat wij nu een combinatie van actieve en receptieve vorming zouden noemen. ‘Doordat het goede elementaire muziekonderwijs ontbreekt, bestaat het gevaar, dat aan ons hoog opgevoerde muziekleven te eenigen tijd het fundamenteel zal

ontvallen. De zelfwerkzaamheid, de eigen beoefening van muziek op eenvoudige wijze, moet bevorderd worden, wil ook voor symphonie- en kamermuziek de belangstelling zich uitbreiden. Jeugdconcerten zijn goed, maar wat een instelling als de Volksmuziekschool wil bereiken: de muzikale zelfwerkzaamheid van de jeugd, is principieel en praktisch veel beter. Het beste ware op dit punt het aanvaarden van de muziek als onmisbaar element van ons onderwijs.’

Verscheidenheid

Uit deze teksten spreekt de kracht van gedachten die voor het eerst onder woorden zijn gebracht. Daarom zijn zij nog steeds van belang, ook wanneer wij kijken naar het kunstbeleid van nu.

Om te beginnen moeten we dan vaststellen dat het hedendaagse kunst- en cultuurbeleid oneindig veel gedifferentieerder en daarmee ook veel complexer is dan in de tijd van Boekman. Om van De Stuers maar niet te spreken.

Naast een toename van artistieke verscheidenheid zien we ook een toename van maatschappelijke verscheidenheid, ontwikkelingen die nog niet tot een einde zijn gekomen. Het aantal sectoren en vooral het aantal gesubsidieerde instellingen is verveelvoudigd. Dat is een verworvenheid van het kunstbeleid, maar tegelijkertijd houdt die het kunstbeleid ook gevangen. De discussie in het kader van de huidige cultuurnota heeft dat opnieuw aangetoond.

Voor een samenleving met geld vragen problemen vooral om een oplossing in de vorm van subsidie. Het gaat bijna uitsluitend nog over de verdeling van middelen over voorzieningen. Alsof met de toename van onze maatschappelijke welvaart het verdelingsvraagstuk alleen maar nijpender wordt. Misschien is dat ook werkelijk zo. ‘Wat krijg ik en wat krijg hij?’ is zo ongeveer het laatste houvast in een wereld waar het totaalbeeld te complex is geworden.

Juist dan is het heilzaam er de *founding fathers* nog eens op na te slaan. Het eerste waar die ons aan herinneren, is dat de overheid in haar kunstbeleid niet zozeer recht moet doen aan de betekenis van kunst als zodanig als wel aan de maatschappelijke betekenis van kunst. Uiteraard ook aan de kunst zelf. Dat lijkt het moeilijkste, maar is in feite het eenvoudigste. Om kunst recht te doen, moet de overheid in de eerste plaats ruimte maken voor kunst. Zowel fysiek als ideëel, door de kunstwereld voorzieningen en vrijheid te bieden. Die vrijheid lijkt in de traditie van een democratische rechtsstaat niet in het geding, en voor voorzieningen is onze samenleving – nog steeds – rijk genoeg.

Maar wij moeten ons niet blind staren op die voorzieningen. Iedereen weet onderhand dat de volksgezondheid primair afhangt van het eigen gedrag van mensen – eten, drinken, roken, bewegen – en niet van het aantal academische ziekenhuizen. En dat dure restaurants minder zeggen over de eetcultuur van een land dan hoe mensen thuis koken en óf ze thuis nog koken.

Als je vanuit die invalshoek naar het culturele leven kijkt, dan zie je dat zich onder de laag van de kunstvoorzieningen, onder de laag van het kunstaanbod, onder heel die oppervlakte structuur, een dikkere en weerbarstige cultuurlaag aftekent. Met al die patronen, gewoonten en tradities die bepalen hoe mensen zich verhouden tot kunst en tot voorzieningen. Die bepalen welke rol de culturele factor speelt in hun leven, of zij überhaupt in staat zijn om de culturele factor een rol te laten spelen in hun leven.

Wat dan telt, is niet hoeveel boeken er verkocht worden, maar wat mensen lezen en hoe zij lezen. Oog hebben voor die laag en daar op een verstandige manier op in spelen maakt kunstpolitiek inderdaad in de woorden van Emanuel Boekman tot ‘sociale politiek in den ruimsten zin van het woord’. Om redenen die begrijpelijk zijn – angst voor een louter instru-

mentele opvatting van kunst bijvoorbeeld – maar daarom nog niet juist, besteden wij aan die laag betrekkelijk weinig woorden. Ondanks noties als de culturele burger of de cultureel participerende burger, is het kunstbeleid merkwaardig stil waar het gaat om de cultuurlaag, de cultuur in bredere zin, die de kunst in feite draagt.

Stil lijkt het over het belang van gedeelde ervaringen. Als we kunst een rol toekennen in het bevorderen van de sociale cohesie, dan stoelt die immers op gemeenschappelijk repertoire. Van Sinterklaasliedjes tot de Matthäus Passion. Dan moet je bereid zijn om ook in het kunstbeleid na te denken over het begrip canon.

Stil lijkt het over de deplorabele staat van het muziekonderwijs op scholen in ons land en over het oprukken van ‘oortjes’. Hoe verhouden het ononderbroken horen van muziek en het luisteren naar muziek zich tot elkaar?

Stil lijkt het over de betekenis van de nieuwe media als productie- en distributiefactor van kunst; over mogelijkheden om in computer-games een – sterkere – culturele component in te bouwen, gegeven het feit dat jongeren, maar niet alleen zij, daar steeds meer tijd aan besteden.

Maar ook andere belangrijke vragen lijken aan de aandacht te ontsnappen. Hoeveel flexibiliteit en mobiliteit kan een samenleving zich veroorloven voordat het onmogelijk wordt om nog lid te zijn van een koor waar je op vaste tijden moet repeteren? Waar vergen vraagstukken op het gebied van kunst en cultuur een aanpak die de nationale schaal te boven gaat? Wanneer is het legitiem of zelfs noodzakelijk om inkomsten te verwerven met artistieke activiteiten, en wanneer is het beter om kunst te zien als zinvolle bestemming van onze private en maatschappelijke rijkdom? Hoe groot is het risico dat onze publieke culturele ruimte wordt ingeperkt door de opkopers van rechten, die wat eerst vrij toegankelijk was,

afpallen voor hun eigen nering? Natuurlijk heeft Boekman niet op al deze vragen een antwoord. Maar op één punt liet hij zich niet afleiden. Van kunst een regeringszaak te maken, was niet zijn inzet. Integendeel: ‘De overheid heeft slechts te stimuleren, te bevorderen, op actieve wijze: zij heeft de levende krachten in de maatschappij, van kunstenaars en kunstgevoeligen en kunstbehoevenden, te wekken en elkander te doen naderen. ... Kunst en volk moeten elkaar naderen.’ Dat is de kern. Alle rest is secundair. Tegelijkertijd is dit een programma dat meer inhoudt dan zelfs de bestbedoelde voorzieningenpolitiek.

Wie dat, gelet op zijn lezing in de Brakke Grond op 10 september tijdens het Theater Festival dit jaar, overigens goed begrepen heeft, is Bert Anciaux, de Vlaamse minister van cultuur.

Betekenis van kunst

Maar bijna zou ik vergeten waar het uiteindelijk om draait: wat was nu ook alweer de betekenis van kunst? Ach, heel eenvoudig: kunst verruimt je bestaan. Een cliché, maar daarom niet minder waar. Wat dat inhoudt, laat zich het best illustreren aan de hand van verhalen.

Het leven is kort en doorgaans krijg je maar één kans.

Geen wonder dat Gilgamesj in het naar hem genoemde epos op zoek ging naar het plantje van het eeuwige leven. En wij, die allemaal in hetzelfde schuitje zitten, willen graag weten wat die zoektocht heeft opgeleverd. Wij zijn nieuwsgierig naar hoe het andere mensen vergaat, of zij eer hebben verworven of dat zij misschien fatale vergissingen hebben gemaakt. Daarom luisteren wij naar Homerus, naar zijn verhaal over Achilles en over die uitgekookte Odysseus.

‘De overheid heeft slechts te stimuleren, te bevorderen, op actieve wijze’

Maar ieder verhaal, ook het spannendste, wordt slap in de mond van iemand die niet kan vertellen. Goed vertellen is immers een kunst. En mensen die een gevoeligheid ontwikkelen voor deze twee dingen, het verhaal én het goed vertellen van het verhaal, die leven inderdaad in een wereld met een ruimere horizon dan mensen voor wie dat boek gesloten blijft.

Voor Berberkinderen in Marokko zijn er geen kinderboeken in een taal die zij begrijpen, zo schreef Kees Beekmans een tijdje geleden in de *Groene Amsterdammer*. Wel in het Frans, maar dat zijn zij onvoldoende machtig. Arabisch valt sowieso af. De Berbertalen of -dialecten zijn onderling te verschillend, waardoor het bij de bescheiden vraag niet lonend is om kinderboeken te vertalen in al die varianten. Het simpele gevolg: er zijn geen boeken.

Als je zoiets leest, slaat de schrik je toch om het hart. Stel je je eigen kinderen voor zonder dat zij ooit vol zorg waren of het hondje in dat

verhaal de weg naar huis wel terug zou vinden. Of kinderen die nooit bewust hebben leren luisteren naar een stukje muziek, desnoods van Mozart. Die nooit de tederheid en de uitbundigheid van die andere wereld aan den lijve hebben ervaren. Ik zal niet beweren dat het automatisch goed met je komt wanneer dat wel het geval is. Maar de kans dat het misgaat als je van dit soort ervaringen verstoken blijft, als je dit soort emotioneel maar ook intellectueel repertoire niet opbouwt, acht ik op grond van jarenlange ervaring – en vooroordeel – bijzonder groot.

En wat geldt voor individuen, geldt ook voor een samenleving als geheel. Samenlevingen die recht doen aan de culturele factor, zoals ze ook recht doen aan bijvoorbeeld de sociale of de economische factor, zijn opener, rijker, mooier en daardoor stimulerender voor haar leden dan samenlevingen waar dat niet het geval is. Dat heeft alles te maken met het fundamentele gegeven dat in de kunst, naar inhoud en vorm, niet alleen dingen worden benoemd en herbenoemd die wij al min of meer wisten.

Kunst ontsluit werelden die er voordien niet waren. Zonder Bach of Van Gogh zou het leven kaler, armer zijn. En niet zo'n beetje ook. Waar dat besef leeft en wordt gecultiveerd, zijn

Kunst ontsluit werelden die er voordien niet waren

mensen nieuwsgieriger en toleranter dan waar zulke dingen domweg niet bestaan, of waar ze het allemaal al weten omdat alles immers in het boek met de Heilige Ezelsoren staat.

Het gaat om het besef, schreef Boekman, 'dat kunst een eigen deel van het volle leven is [...] een niet te missen bestanddeel van ons wezen'. Nog beknopter werd het ooit gezegd door Bertrand Poirot-Delpech, literair criticus van *Le Monde*, toen hij lid werd van de Académie française: '*Lire, c'est vivre plus.*' Mooier heb ik het nooit geformuleerd gezien. Het is de naar zijn aard simpele maar naar zijn uitvoering nog niet zo eenvoudige opgave van de overheid om het volk dat aan het verstand te brengen. Waar mogelijk uiteraard met zachte hand.

Literatuur

Boekman, E. (1939) *Overheid en Kunst in Nederland*. Amsterdam: Herzberger (herdruk verkrijgbaar bij de Boekmanstichting).

Stuers, V. de (1873) 'Holland op zijn smalst' In: *De Gids*, 37, 320-403.

Thije Adams

is voormalig directeur algemeen cultuurbeleid van het ministerie van OCW

ONS ERFDEEL. AL MEER DAN 50 JAAR DE REFERENTIE VOOR CULTUUR IN NEDERLAND EN VLAANDEREN

Neem nu een jaarabonnement (2009)
en ontvang als geschenk:

- het koninklijke boek
Taverne du Passage.
Nederlandse schilders en schrijvers in België
(aangeboden aan koningin Beatrix bij het officiële staatsbezoek aan België, 2006)
winkelwaarde: 22 euro

of

- het jubileumboek
Overeind in Babel. Talen in Europa.
Zestien vooraanstaande Europese auteurs hebben het in dit boek over hun moedertaal. Met originele teksten van o.a. Adriaan van Dis, Abdelkader Benali, Antonio Muñoz Molina, Claudio Magris, Olga Tokarczuk en Martin Walser.
winkelwaarde: 20 euro

of

- een nummer naar keuze uit de jaargang 2008 van **Ons Erfdeel**
winkelwaarde 16 euro.

Een abonnement op *Ons Erfdeel* kost 61 euro. U krijgt het blad vier keer per jaar in uw bus. Het telt telkens tweehonderd bladzijden en staat boordevol maatschappij, literatuur, kunsten, boeken en taal en cultuur uit Nederland en Vlaanderen. Ruim geïllustreerd in kleur.

WILT U EEN GRATIS PROEFNUMMER VAN ONS ERFDEEL ONTVANGEN?
STUUR DAN EEN E-MAIL NAAR ONSERFDEEL@ONSERFDEEL.BE.
VOOR MEER INFORMATIE, ZIE: WWW.ONSERFDEEL.NL.
VOLG NU OOK DAGELIJKS DE CULTURELE ACTUALITEIT OP
ONSERFDEEL.BLOGSPOT.COM.

